

УДК 811.111'42

ЗМІСТ І СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ *APPEARANCE*: КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД

Храбан Т. Є.

Київський військовий лицей імені Івана Богуна

*У статті на практичному матеріалі обґрунтовується доцільність застосування комплексного підходу до вивчення концепту *APPEARANCE*, що поєднує методіку концептуального аналізу, за якою аналізуються словникові дефініції і синонімічні ряди імені концепту, а також метод фреймового аналізу для розгляду концепту у вигляді впорядкованої структури.*

Ключові слова: концепт, концептуального аналіз, комплексне дослідження, методіка, фреймовий аналіз.

*Храбан Т. Е. Содержание и структура концепта *APPEARANCE*: комплексный подход. В статье на практическом материале обосновывается целесообразность комплексного исследования концепта *APPEARANCE*, объединяющей методіку концептуального анализа, согласно которой анализируются словарные дефиниции и синонимичные ряды имени концепта, а также метод фреймового анализа для рассмотрения концепта в виде упорядоченной структуры.*

Ключевые слова: концепт, концептуальный анализ, комплексное исследование, методіка, фреймовый анализ.

*Hkraban T. The content and structure of the concept *APPEARANCE*: using an integrated approach. In the article the expediency of comprehensive concept studies is substantiated on the practical material, namely on the basis of the concept *APPEARANCE*. The study combines the methodology of conceptual analysis that includes dictionary definitions, synonymous rows of the concept's name and also frame analysis which treats concept as a form of an orderable structure.*

Keywords: concept, conceptual analysis, a comprehensive study, the methodology, frame analysis.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблеми концептуалізації та реалізації мовних репрезентант концептів в дискурсі, визначення методів концептуального аналізу і встановлення ролі кожного з цих методів для найповнішого розкриття змісту і структури будь-якого концепту викликають зацікавленість сучасних лінгвістів. Існує низка підходів щодо опису концептів, які використовують у своїх дослідженнях науковці. Методіка комплексного аналізу концептів та інтегрованого підходу до їх дослідження дає можливість виявити різноманітні мовні засоби репрезентації концепту, висвітлити особливості змісту і структури концепту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми використанні методів когнітивної лінгвістики, концептології, лінгвосемантики, лінгвокультурології, дискурсного аналізу для вивчення концептів розглянуто в працях А. П. Бабушкіна, М. М. Болдирева, А. П. Чудінова, Дж. Лакоффа, Р. Лангакера, М. Мінського, Ч. Філмора, В. З. Дем'янкава, В. І. Карасика, О. С. Кубрякової, В. М. Маслової та інших вчених. Проблеми удосконалення та практичного використання низки методик дослідження й описі концептів на прикладі концепту *зовнішність* знашли своє відображення в дисертаціях Т. В. Валюкевич (здійснено з'ясування змісту і структури гештальтного перцептивного концепту *ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ*),

С. Ю. Селезньової (вивчено мовні і когнітивні механізми репрезентації зовнішності людини в художніх творах англійських та американських авторів), С. В. Овчинікової (розглянуто лексико-семантичне поле зовнішності в співвідношенні з концептосферою внутрішнього світу людини) тощо.

Актуальність статті визначається загальнолінгвістичною значимістю системного і багатоаспектного вивчення всіх способів і засобів мовного втілення людини в мовній картині світу з опорою на ідеї та положення когнітивно-антропологічного та комунікативно-прагматичного напрямків в сучасній теоретичній лінгвістиці.

Мета пропонованої наукової розвідки полягає у розробці методіки комплексного аналізу структури концептів загалом, та концепту *APPEARANCE* зокрема.

Для досягнення поставленої мети сплановано вирішення таких **завдань**:

– обґрунтувати застосування інтегрованого підходу до дослідження структури концептів, який, уможливорює одночасне застосування методів дискурсного аналізу, когнітивної лінгвістики, концептології, лінгвокультурології;

– встановити понятійний, ціннісний та образний зміст концепту *APPEARANCE*;

– розглянути структуру концепту *APPEARANCE* за допомогою методу фреймового аналізу.

Матеріалом послуговували твори сучасних англійських та американських письменників: Маргарет Атвуд, Ніла Стефенсона, Джона Бенвілла, Дугласа Адамса, Еміса Вільяма Кінгслі, Джеймса Грема Балларда.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з тлумаченням В. І. Карасика культурний концепт – багатовимірне смислове (ментальне) утворення, в якому виділяється ціннісна, образна і понятійна сторони [5, с. 109]

Слідом за С. Г. Воркачевим, в роботі під понятійним компонентом розуміється той зміст концепту, що не є метафоричним і не залежить від внутрішньо-системних характеристик його мовного імені [3, 48].

Розглянемо понятійний компонент концепту APPEARANCE, використовуючи дані лінгвістичних словників. Серед лексико-семантичних варіантів лексеми *appearance* англomовні словники визначають такі:

– зовнішній вигляд, що сприймається візуально (the way a person or thing looks to other people), наприклад: *A middle-aged man of smart appearance; You can alter/change the whole appearance of a room just by lighting it in a certain way; There was nothing unusual about/in her physical appearance; The large car outside the house gave the appearance of wealth (suggested wealthy people lived there); Appearances can be deceptive* [10; 11];

– з'явлення (when someone makes an appearance at a public event or in a broadcast, they take part in it), наприклад: *It was the president's second public appearance to date; Keegan made 68 appearances in two seasons for Southampton, scoring 37 times* [9; 10];

– поява, явище (the appearance of something new is its coming into existence or use), наприклад: *Flowering plants were making their first appearance, but were still a rarity; Fears are growing of a cholera outbreak following the appearance of a number of cases in the city* [10; 11];

– примара, привид, видіння (the appearance of someone or something in a place is their arrival there, especially when it is unexpected), наприклад: *The sudden appearance of a few bags of rice could start a riot; ...last Christmas, when there'd been the welcome appearance of Cousin Fred* [10; 11].

М. М. Боддирев відзначає, що ім'я концепту не є єдиним засобом його об'єктивності, так як одна лексема не описує всі ознаки, а репрезентує тільки деякі характеристики, які є значущими для комунікації [2, 35]. Для вичерпного опису концепту, на думку М. В. Піменової, необхідно досліджувати найбільш повний набір мовних засобів, що вербалізують його, а саме – дослідити синонімічні ряди імені концепту, оскільки синоніми імені концепту уточнюють, розширюють його семантичну структуру, доповнюють її оцінними значеннями [8].

Синонімами лексеми «*appearance*» є наступні: *look, face, figure, image, manner, bearing, expression, demeanour, impression, front, image, illusion, guise, pretence, veneer, semblance, outward show, visage, color, defect, shape, persona, perspective, elaborateness, etiolation, pilosity, quality, disfigurement, homeliness, gloss, complexion, ugliness, stain, superficialities, mar, beauty, format, deformity, effect, countenance, agerasia, ornateness, discolouration, phase, disfiguration, plainness, discoloration, semblance, hairlessness, blemish, hairiness, cast, linear perspective, decorativeness, visual aspect, sleekness, view* [8]. Дані

лексеми утворюють синонімічний ряд, в якому виділяється домінанта – лексема *appearance*.

У лінгвокультурному концепті, як багатовимірної смислової структури національної когнітивної свідомості і базової одиниці культури, поряд з понятійною складовою, присутній ціннісний компонент.

Багато дослідників (Ю. Д. Апресян; Н. Д. Арутюнова; Е. М. Вольф; Т. В. Пісанова; Е. В. Урисон; В. І. Шаховський) вважають ціннісний компонент домінуючим, акцентуючи при цьому факт оцінювання фрагмента дійсності як показник існування концепту. Ціннісна складова концепту визначає значимість сприйманого змісту для суб'єкта. У ній виділяються такі ознаки, як масштабність, емоційна забарвленість, присутність минулого, сьогодення і майбутнього, активність або пасивність людини в зовнішньому середовищі. Таким чином, ціннісна складова відображає весь комплекс складних і суперечливих аксіологічних установок і орієнтирів, ідеалів і моральних імплікацій.

У свою чергу, цінності виражаються у вигляді оцінок – результатів порівняння того, що оцінюється, з певним ідеалом або еквівалентом. Будучи вираженою мовними засобами, оцінка стає властивістю мовних елементів. Найважливішою характеристикою оцінки є її орієнтація не на об'єктивні характеристики дійсності, а на суб'єктивно значущі параметри класифікації світу.

Для цього дослідження актуальною є класифікація оцінок, яка розроблена Н. Арутюновою [1, 71-77].

Розглянемо ціннісний компонент концепту. Ціннісна складова концепту, її етнокультурна специфіка розкривається за допомогою виявлення відповідних груп номінативних одиниць. Засобом об'єктивування оцінки зовнішності людини є оцінні прикметники, які, залежно від підґрунтя, передають сенсорну, сублімовану або раціоналістичну оцінку.

Прикметники, що виражають сенсорне оцінювання до зовнішності людини, є: *ordinary, average, prepossessing, remarkable, prepossessing, delightful, mediocre, mean, poor; plain, charming, pleasing, fierce, inferior, striking, agreeable, unprepossessing, unpleasing, disagreeable, sinister, demonic* тощо.

Група сублімованих оцінок представлена естетичними та етичними оцінками. Естетичну оцінку зовнішності реалізують прикметники: *attractive, good-looking, nice-looking, beautiful, pretty, handsome, lovely, stunning, striking, arresting, gorgeous, prepossessing, winning, fetching, captivating, bewitching, beguiling, engaging, charming, charismatic, enchanting, appealing, delightful, irresistible; sexysexual, seductive, alluring, tantalizing, ravishing, desirable, sultry, sensuous, sensual, erotic, arousing, luscious, lush, nubile; bonny; fanciable, tasty, hot, smashing, knockout, unattractive, ill-favoured, grotesque* тощо.

Етична позитивна оцінка вербалізується прикметниками: *bashful, coy, shy, diffident, introverted, modest, recessive, retiring, self-effacing, sheepish, withdrawn, companionable, convivial, gregarious, sociable, bold, dashing, forceful, brash, demure, venerable, gentlemanly, courtly, refined, scandalous, disgraceful, shameful, miserable* тощо.

Конкретні приклади:

In life the man had had the air of someone who was beset by huge, if somewhat puzzling, difficulties, and the appearance that he had almost immediately found things beyond this life that were a bother to him as well was miserable to contemplate.

Раціоналістична оцінка зовнішності людини вербалізована прикметниками: *scruffy, dirty, absurd, shabby, well-groomed, healthy, orderly, dapper, industrious, youthful, ragged, messy, unhealthy* тощо.

Конкретні приклади реалізації раціоналістичних оцінок в дискурсі:

In the two seats beside me are two old ladies, old women, each with a knitted cardigan, each with yellowy-white hair and thick-lensed glasses with a chain for around the neck, each with a desiccated mouth lipsticked bright red with bravado... They seem to me amazingly carefree. They have saved up for this trip and they are damn well going to enjoy it, despite the arthritic of one, the swollen legs of the other. They are rambunctious, they're full of beans.

Таким чином, можливо зробити висновок, що ціннісний компонент концепту уособлює оцінку – реакцію мовця на зовнішність людини, її позитивну або негативну характеристику, що пов'язана з визнанням її цінності.

При дослідженні образної складової концепту необхідно визначити поняття *образ*. В статті, слідом за Ю. Карауловим, під *образом* розуміється «категорія свідомості, що відтворює різні аспекти предмета (форму, колір, обсяг, положення в просторі, пропорції), дії або події. Вона характеризується наочністю, комплексністю та, отже, відсутністю деталізації і схематизмом» [6, 189].

С. Воркачев на прикладі концепту *щастя* довів, що образна складова виражається в ряді метафор, що співвідносяться з іменами – експлікаторами концепту і наповнюють їх конкретним змістом [4]. Метафора виступає як спосіб номінації, передає цілісний образ предмета і впливає безпосередньо на органи чуття.

При аналізі мовного матеріалу виділено декілька когнітивних моделей, що відображають образний компонент досліджуваного концепту.

Когнітивна модель «зовнішність – людина» реалізована за допомогою мовних слововживань: *fat geezer; hands; big Adam's apple; acne scars; good looks of one of those French film actors of the day; true dandy; old codger; malicious-seeing grin; cigarette perched at a graceful angle in his tapered, bony fingers; hyperspace-librarian, girl-geek.*

Когнітивна модель «зовнішність – природне явище» реалізована за допомогою мовних слововживань: *the colour of polished wheat; sparkling talk; eyes, black and bright as a raptor's; tortoise neck; exotic fish; gorillas bandy arms; ears are round, like dried apricots; fruity clothes horses; an eagle nose; eyes that look almost purple, like mulberries; peach-colored; sandy-haired; face is long and mournful, like a sheep's; large full eyes of a dog, spaniel not terrier; tobacco-coloured skin.*

Когнітивна модель «зовнішність – матеріал» реалізована за допомогою мовних слововживань: *like*

finely stretched, translucent parchment; look as if dried and smoked; the nose a line of carven ivory.

Когнітивна модель «зовнішність – казковий/міфічний персонаж» реалізована за допомогою мовних слововживань: *eyes with a heavy black line over the lid like Cleopatra; like the ears of gnomes, or those of the flesh-colored, doglike minor characters in Mickey Mouse comic books; Tenniel's drawing of Alice when she has taken a nibble from the magic mushroom; like an illustration from an adventure book of the 1920s or earlier; like an Allied air officer from comic book; oval-headed aliens from outer space.*

Когнітивна модель «зовнішність – субстанція/матеріал» втілена мовними слововживаннями: *skin that looks rubbed raw as if scrubbed with a potato brush; even her name is like a powder puff; perfect polished egg; rufous stuff, coarse as sandpaper; tiny burnished nut rattling around inside an oversized shell; real, thick-meated, edible, almost.*

Когнітивна модель «зовнішність – індикатор» втілена мовними слововживаннями: *intense presence; powerful emotions; to keep under control; to make a great noise in the world; the crushing weight and force of a school-yard bully; a sort of hyperspace-librarian, girl-geek thing; conveyed the impression that they had looked at a lot of glaciers in their time; a style that is to my mind suggestive, wholly inappropriately, of the geisha-house; as remote and remotely desirable as any a painted pale lady with unicorn and book.*

Визначення поняттєвого, ціннісного й образного компонентів в структурі концепту не представляється цілком достатнім для моделювання всього різноманіття змісту концепту у вигляді впорядкованої структури. Тому для моделювання концепту в роботі використовувалися традиційні одиниці когнітивістики (фрейм, гештальт, сценарій, скрипт і т.д.), що володіють більш чіткої, ніж концепт, структурою. В сучасній лінгвістичній теорії існує значна кількість різних трактувань фрейма.

Ж. Ніконова проаналізувала існуючі точки зору різних вчених і трактування лінгвістів щодо природи фрейма і дійшла висновків, що фрейм – це унікальна структура репрезентації експериментального когнітивного знання людини, яка з'єднує область когнітивного і мовного. Фрейм є репрезентацією когнітивної схеми ситуації (сценарію) або поняття (скрипта) і виступає як набір типових ознак, що задаються ситуацією або поняттям, та які виділяють в свідомості людини уявлення саме про цю ситуацію або про це поняття, відокремлюючи її/його від ряду інших. Фрейм закріплюється у свідомості як певний досвід конкретного відрізка реальної дійсності за допомогою співвідношення з певною одиницею мовного тезауруса. Ж. Ніконова також зазначає, що фрейм виступає смисловим каркасом стереотипної ситуації або поняття, отже, він може складати основу будь-якої іншої когнітивної структури, яка виражається за допомогою мови [7].

Як структура знання фрейм має слоти або термінали, які є когнітивними компонентами, що входять в уявлення про типові явища, події та об'єкти навколишнього світу.

Когнітивна модель концепту APPEARANCE є ієрархічно організованою фреймовою структурою, в якій виділяється супер-фрейм *appearance*, далі йдуть фрейми *зовнішній вигляд* (the way that someone or something looks), *явище* (a process of coming into existence or use), *з'явлення* (an act of performing or participating in a public event), *видіння* (an act of arriving or becoming visible).

Найбільш розгалуженим і репрезентативним в аспекті вербальної репрезентації є фрейм *зовнішній вигляд* (the way that someone or something looks), який розпадається на більш окремі області – підфрейми, слоти, підслоти.

На наступному рівні ієрархії фрейма *зовнішній вигляд* (the way that someone or something looks) були виділені підфрейми, що описують зміст конкретного фрейму та тим самим конкретизують його.

1. Анатомічні (статичні) ознаки. Серед основних слотів під фрейма нами виділено декілька основних елементів, серед яких:

а) стать і вік. Конкретні варіанти реалізації даного слота в дискурсі: *he is old – that is, he is about my age; a comfortable young-elderly woman; despite these calculatedly venerable effects he could not be much more than fifty; a girl, or a young woman;*

б) статура. Конкретні варіанти реалізації даного слота в дискурсі художнього тексту: *Shaftoe has a wiry build; the large features in the trim body; Mr. Todd was a burly man, not tall or heavy but very broad: one had an impression of squareness; spindly legs and big bum; rather stocky;*

в) голова. Конкретні варіанти: *his head is narrow and almost entirely fleshless, with only the thinnest integument of tobacco-coloured skin stretched tightly over the bones of the face; conical skull;*

г) волосся. Конкретні варіанти: *blond hair in a buzz cut; A slick of oiled black hair, dyed assuredly, is smeared across his pate; she had frizzy hair; gently tinted light-brown hair;*

д) обличчя. Конкретні варіанти: *coarse weathered face; with a long, slender face; her cheeks and jaws held their shape and the skin under her eyes was remarkably supple. But now those deep-set eyes of hers had an expression he thought he had not noticed before, intent, almost hard, and her mouth likewise was firmly set as she smoothed the sides of her nose;*

е) зріст. Конкретні варіанти: *he is shorter than I am; too tall and stark;*

ж) шия. Конкретні варіанти: *his tortoise neck waggles distressingly in the rigid, upright shackle of their loose-fitting collars; stringy neck; long neck;*

з) плечі. Конкретні варіанти: *fearsome fellow all shoulders and barrel chest;*

и) груди. Конкретні варіанти: *the arms loosely knotted on his slightly concave chest; her breasts are saggy and have enormous dark nipples;*

к) спина. Конкретні варіанти: *he is vertical man itself, from the soles of his much mended glossy brown brogues to the tip of his conical skull;*

л) кінцівки. Конкретні варіанти: *bulging Alley Oop forearms and hands; his dainty, liver-spotted hands and very small feed shod in patent leather; tapered, bony fingers; exquisitely frail hands lay slightly curled;*

м) національність. Конкретні варіанти: *face of the big, Nordic man; woman, a girl really, Middle Eastern of some kind;*

2. Функціональні (динамічні) ознаки. Серед основних слотів підфрейма було виділено декілька основних елементів, серед яких:

а) хода. Конкретні варіанти реалізації даного слота в дискурсі:

she walked at a languorous slouch, the muscles in her haunches quivering under the light stuff of her summer dresses;

б) постава. Конкретні варіанти:

he looks rumpled and bewildered, as if he's just wakened from a pleasant dream to find himself surrounded by Munchkins; Cordelia stands uncertainly, squinting a little, head poking forward and swinging imperceptibly from side to side, the way an elephant's does, or some slow, bewildered animal;

в) жестикуляція. Конкретні варіанти: *if she were to arrive here now she would come sweeping in and plump herself down on my sofa and thrust her clasped hands so far down between her knees, the knuckles would almost touch the floor, and purse her lips and inflate her cheeks and say Poh!;*

г) голос. Конкретні варіанти: *he had an accent she couldn't quite place; she has a little breathless voice and a startled little laugh;*

д) міміка. Конкретні варіанти: *when she smiles she shows her upper gums, glistening and whitely pink; vexed expression; his face was frowning slightly; malicious-seeing grin; smiling at me in that unfocused way;*

е) косметика. Конкретні варіанти: *she doesn't wear lipstick or face powder, even when she goes out; her face blank of makeup; her eyes with a heavy black line over the lid like Cleopatra, and black mascara and smoky dark-blue eye shadow;*

3. Помітні ознаки (особливі прикмети). Конкретні варіанти: *he has a big nose and a big Adam's apple, big acne scars and some other scars around the orbits of his eyes; there was a bump at the tip of her nose;*

4. Одяг та інші особисті предмети. Конкретні варіанти: *He dresses richly in camel hair and English tweed; his shirts, from what I can see of them beneath his cashmere muffler, are custom made, of the finest cotton and silk.*

5. Манери. Конкретні варіанти:

He cultivated a reassuringly old-fashioned manner; He stares directly and unblinkingly into the eyes of whoever is talking. When no is talking, he stares at the horizon and thinks. When he is thinking, he twiddles his fingers incessantly.

Проведений контент-аналіз вибірки показав, що найбільш емнішим підфреймом фрейма *appearance* є анатомічні ознаки. Його питома вага в загальній структурі фрейму значна та становить 49%. Наступним за обсягом є підфрейм *одяг та інші особисті предмети* – 21%. Підфрейми *функціональні ознаки* та *манери* мають приблизно рівну питому вагу в загальній структурі фрейму, а саме 13% і 14%. Питома вага підфрейму *помітні ознаки* становить лише 3%. Спостерігається комплексна взаємодія

всіх виділених областей описуваного концепту, внаслідок чого концепт APPEARANCE може розглядатися як цілісна в змістовному відношенні одиниця сучасної англомовної картини світу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Концепт доцільно розглядати як динамічне ментальне утворення, що має структурний характер. До тлумачення концепту доцільно застосовувати багатоаспектний підхід (як на рівні лінгвістики, так

і на рівні позалінгвістичного знання). Визначення поняттєвого, ціннісного й образного компонентів в структурі концепту не представляється цілком достатнім для моделювання всього різноманіття змісту концепту у вигляді впорядкованої структури. Тому для моделювання концепту доцільно використовувати традиційні одиниці когнітивістики (фрейм, гештальт, сценарій, скрипт і т.д.), що володіють більш чіткої, ніж концепт, структурою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 339 с.
2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: курс лекций / Н. Н. Болдырев. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2001. – 123 с.
3. Воркачѳв С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачѳв // НДВШ ФН, 2001. – С.64-72
4. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : Гнозис, 2004. – 236 с.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : КомКнига, 2006. – 264 с.
7. Никонова Ж. В. Фреймовый анализ как метод лингвистического описания вербальных структур / Ж. В. Никонова // Вестник Тамбовского университета. Серия: гуманитарные науки. – 2007. – Вып. 6 (50). – С. 229-234
8. Пименова М. В. Душа и дух: особенности концептуализации / М. В. Пименова. – Кемерово, 2004. – 385 с.
9. Словари и энциклопедии на Академике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : dic.academic.ru/
10. Cambridge English Dictionary. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : dictionary.cambridge.org/
11. Oxford Learner's Dictionaries. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.oxfordlearnersdictionaries.com/